

Διγενής Ακρίτας
έπος ή μυθιστόρημα;

Mgr. Maximilián Barta, 2017

Εισαγωγή

Η βυζαντινή αφήγηση για τον Διγενή Ακρίτα χαρακτηρίζεται ως έπος και μπορούμε να πούμε, ότι πρόκειται για ένα από τα λεγόμενα μεσαιωνικά έπη σαν εκείνα της Δύσης (Άσμα του Ελ Σιντ, Το τραγούδι του Ρολάνδου, Το δαχτυλίδι των Νυμπελούνγκεν). Όμως πρέπει να σημειώσουμε, ότι το βυζαντινό έργο αυτό περιέχει κάποια απ'τα χαρακτηριστικά στοιχεία του αρχαίου μυθιστορήματος. Η απόσταση του έπος απ'το μυθιστόρημα δεν θα βρούμε εύκολα εδώ και για αυτό το λόγο την αφήγηση της ιστορίας του Διγενή μπορούμε να την στήσουμε κάπου ανάμεσα στο έπος και το μυθιστόρημα, όπου το τοποθετεί και ο Beaton, χρησιμοποιώντας τον όρο πρωτο-μυθιστόρημα (Αλεξίου 1996, 86; Beaton 1996, 53-55)

Σε όλα τα λεγόμενα ηρωικά μεσαιωνικά ιππικά έπη θα βρούμε κοινά χαρακτηριστικά στοιχεία αυτών των δύο λογοτεχνικών ειδών, και η απόσταση του ένα είδος απ'το άλλο δεν φαίνεται εύκολα. Παραδείγματος χάρη και στο τραγούδι του Ρολάνδου θα βρούμε εύκολα πολλά κοινά στοιχεία με το αρχαίο μυθιστόρημα (πραγματική ιστορία-είσβολή του Καρλομάγνου στην αραβοκρατούμενη Ισπανία, πραγματική ύπαρξη του ιππότη Ρολάνδου, δύσκολη περιπέτεια και διάφορα εμπόδια του ήρωα). Και στο Δαχτυλίδι των Νυμπελούνγκεν και στον Ελ Σιντ υπάρχει πραγματική ιστορία. Όμως το βυζαντινό έπος του Διγενή Ακρίτα περιέχει τα χαρακτηριστικά στοιχεία τα οποία το ξεχωρίζουν από τα ευρωπαϊκά ιππικά έπη και πολλές φορές το φέρουν πιο κοντά στα αρχαία παγανιστικά μυθιστορήματα.

Αυτά είναι τα εξής: ο ήρωας ερωτεύεται την κόρη ενός στρατηγού, περιγραφή χαρακτήρων του Σαρακηνού πατέρα και της Ρωμαίας μητέρας του ήρωα, οι ληστές, τα εμπόδια στον έρωτα του Διγενή και της κόρης του στρατηγού, περιγραφή των ωραίων ανακτόρων και κήπων (Αλεξίου 1995, 1).

Ιστορική παρουσίαση

Όπως έχω σημειώσει, κάθε αρχαίο μυθιστόρημα βασίζεται σε μία αληθινή ιστορία. Αυτό ισχύει και για τα μεσαιωνικά ιππικά έπη της Δύσης και βέβαια για την αφήγηση για τον Διγενή. Για να καταλάβουμε πως διαφέρονται τα ιππικά έπη από τον Διγενή Ακρίτα, πρέπει να γνωρίζουμε πως διαφέρονταν οι δύο πολιτισμοί που δημιούργησαν αυτά τα δύο είδη ηρωικών αφηγήσεων.

Η βασική διαφορά αυτών των δύο ταυτόχρονων πολιτισμών (Δύση και Βυζάντιο) είναι το ό,τι μετά την πτώση της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (476), δημιουργήθηκαν στην Ευρώπη νέα κράτη (Βασίλειο των Φράγκων, των Βησιγόθων, των Λογγοβάρδων), ενώ στην ανατολή συνέχιζε αδιάκοπα η ύπαρξη της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, αν και μετά τον 6^ο αιώνα σε πολύ διαφορετικό κλίμα. Για αυτό το λόγο ο δυτικός ήρωας σαν τον Ρόλανδο, Ζίγκφριντ, ή τον Σιντ ταυτίζεται με την νέα εποχή, εποχή των ισχυρών ιπποτών φεουδαρχών που σχηματίστηκαν σε αυτά τα νέα βαρβαρικά κράτη της Ευρώπης. Στο Βυζάντιο όμως συνέχισε παράδοση ενός ρωμαϊκού αυτοκρατορικού στρατού με τον οποίο μπορούμε να ταυτίσουμε τον Διγενή. Η ανατολική πλευρά της Ρωμανίας δεν εκβαρβαρίστηκε και δεν άλλαξε τόσο δραστικά σαν την Ευρώπη, δεν υπήρχε εδώ ούτε η φεουδαρχία και ούτε οι ιππότες και έτσι σε αυτό το κλίμα δεν έπαψαν να υπάρχουν πολλά απ'τα χαρακτηριστικά

στοιχεία της αρχαιότητας, ανάμεσα στα οποία είναι και το μυθιστόρημα, του οποίου στοιχεία μεταφέρθηκαν στην αγιογραφία. Η αγιογραφία θα μπορούσε να είναι μία από τις βασικές πηγές του Διγενή Ακρίτα, θα τα αναφέρω σε επόμενο κεφάλαιο.

Το όνομα του ήρωα (Ακρίτης) ταυτίζεται με τους ακρίτες και θέλει να μας πει ότι ο Διγενής υπηρέτούσε ως ακρίτης. Οι ακρίτες ήταν ένα βυζαντινό στρατιωτικό σώμα που φύλαγε τα ανατολικά σύνορα (άκραι) της Ρωμανίας από τους Άραβες. Το τάγμα των ακριτών δημιουργήθηκε πιθανόν από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Δ΄ (668-685) ή από τον Κωνσταντίνο Ε΄ (741-775), στα χρόνια των σκληρών αραβικών επιδρομών στην Μικρά Ασία, αν και παρόμοιος συνοριακός στρατός υπήρχε στην Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ήδη από τον 3^ο αιώνα (limitanei). Έτσι η ιστορία του Διγενή θα μπορούσε να είναι μία υπερβολική αφήγηση πραγματικών γεγονότων εκείνης της εποχής και μπορεί να βασίζεται στα δημοτικά τραγούδια ή στις ιστορίες για τους γενναίους ακρίτες. Όσον αφορά την τοποθέτηση της ιστορίας, αυτή μας οδηγεί στην κεντρική ελληνόφωνη Μικρά Ασία (Καππαδοκία) και στην περιοχή της Κομαγενής της Συρίας από όπου μεταφέρθηκε σε άλλες ελληνόφωνες περιοχές (Αλεξίου 1995, 58).

Πηγές

Αναφορές προς το αρχαίο μυθιστόρημα μπορούμε να βρούμε και στις πηγές του έργου. Όπως έχω σημειώσει, στον Διγενή υπάρχουν πολλές επιρροές, είτε τοπικές είτε ξένες. Σύμφωνα με τον Σ. Αλεξίου, στο έργο αυτό θα βρούμε αναφορές στα πραγματικά γεγονότα της Μικρασίας ή στην τοπική μικρασιατική παράδοση. Και πρόκειται για τις αναφορές προς το αρχαίο παρελθόν της περιοχής. Εδώ μπορούμε να αναφέρουμε, ότι πρόκειται για ένα από τα χαρακτηριστικά στοιχεία του αρχαίου μυθιστορήματος, αφού και στον Διγενή υπάρχουν ονόματα που ταυτίζονται με τα πραγματικά πρόσωπα. Έτσι ο αντίπαλος του ήρωά μας, ο Κιννάμος ταυτίστηκε, σύμφωνα με τον Gregoire με τον βασιλιά των Παρθών του 1^ο αιώνα, ενώ ο Φιλιπαππούς ταυτίζεται κατά τον ίδιο ερευνητή με τον Γάιο Ιούλιο Αντίοχο Φιλόπατρο, φιλορωμαίο βασιλιά της ελληνιστικής Κομαγηνής. Μικρασιατικές επιγραφές που προέρχονται από την αρχαία πόλη της Σεβαστούπολης και χρονολογούνται στον 2^ο αιώνα αναφέρουν μια ηρωίδα αμαζόνα με ένα λατινικό όνομα, την Μάξιμα την οποία θα βρούμε και στον Διγενή και πρόκειται για την αμαζόνα Μαξιμώ. Όλες αυτές αρχαίες αναφορές μας επιδεικνύουν ότι η γνώση της αρχαίας μυθολογίας και πιθανόν και των μυθοστοριμάτων ήταν ζωντανή και έτσι το έργο μας θα μπορούσε να επηρεαστεί και από τα μυθιστορήματα (Αλεξίου 1995, 57-59).

Σύμφωνα με τον Αλεξίου ο Διγενής δεν έχει επηρεαστεί τόσο σημαντικά από τα δύο αρχαία μυθιστορήματα του Ηλιοδώρου και του Αχιλλέως Τατίου και οι παλιές αυτές απόψεις των καθαρευουσιανών ερευνητών θεωρεί υπερβολικές. Τονίζει επίσης ότι οι σαφείς επιδράσεις των αρχαίων αυτών μυθιστορίων υπάρχουν μόνο στις νεώτερες διασκευές του έργου (Αλεξίου 1995, 59).

Σημαντικό ρόλο στην δομή του έργου όμως φαίνεται να έπαιξε η γνωστή ελληνιστική *Μυθιστορία του Αλέξανδρου* και ο ποιητής του Διγενή έπρεπε να επηρεαστεί και από τους αρχαίους συγγραφείς, τον Ξενοφώντα και τον Αρριανό και από τις σέ'μας μην σωζόμενες βυζαντινές εικονοκλαστικές χρονογραφίες γραμμένες σε δημώδη γλώσσα. Στο έργο αυτό υπάρχουν και άλλες επιρροές: αραβικές, συριακές και ευρωπαϊκές, επιρροές της λαϊκής παράδοσης και των ποιημάτων. Μπορούμε όμως να πούμε που χάρη αυτών των επιρροών συναντάμε στο έργο πολλά κοινά στοιχεία όσο με το αρχαίο μυθιστόρημα, τόσο και με το αρχαίο έπος (Αλεξίου 1995, 60).

Μία άλλη σημαντική πηγή του Διγενή έπρεπε να ήταν και οι βίοι αγίων. Στον Διγενή επαναλαμβάνονται τα στοιχεία που απαντούν στους βυζαντινούς βίους αγίων. Πρόκειται για την αναφορά στους γονείς και στις συνθήκες της γέννησής του ήρωα, η απάρνηση των κοσμικών τιμών και η συνάντηση με τον αυτοκράτορα ο οποίος αλλάζει το δρομολόγιό του για να συναντήσει με τον Διγενή. Όλα αυτά είναι επιρροές από την αγιογραφία (Αλεξίου 1995, 59-60; Beaton 1996, 53-54).

Γλώσσα και στιχουργία

Το έργο είναι γραμμένο σε δημώδη ελληνική γλώσσα της εποχής, είναι ένα άλλο κοινό στοιχείο με τα ευρωπαϊκά μεσαιωνικά έπη που ήταν επίσης γραμμένα σε νέες δημοτικές γλώσσες της δυτικής Ευρώπης. Η ελληνική ή ρωμαϊκή γλώσσα του Διγενή είναι ανάλογη με εκείνη των Πτωχοπροδρομικών, του Γλυκά και του Σπανέα. Ο Διγενής είναι καλή πηγή μελέτης της ελληνικής γλώσσας. Σε όλες τις παραλλαγές του έργου θα βρούμε καθημερινές λέξεις εκείνης της εποχής. Έτσι θα βρούμε πολλές λατινικές λέξεις, κυρίως στο στρατιωτικό ή στον ενδυματολογικό λεξιλόγιο (καβαλάρης, επιλούρικα, ιππάρια). Υπάρχουν και ορισμένες αραβικές λέξεις (μούλε=κύριος).

Το έργο είναι συντεθειμένο σε ανομοιοκατάληκτους δεκαπεντεσύλλαβους στίχους, με ελάχιστες συμπτωματικές ρίμες. Μερικές φορές οι παραλίψεις φράσεων ή ημισιχίων διατάραξαν το μέτρο. Μπορούμε όμως να πούμε, ότι πρόκειται για το κανονικό πολιτικό στίχο της δημώδους λογοτεχνίας. Α61. Η τομή υπάρχει μετά από την ογδόη συλλαβή ή κάποτε υπάρχει μία και μετά από άρθρο. Αυτό βρέθηκε και σε ένα δημοτικό ακριτικό τραγούδι της Κύπρου (Αλεξίου 1995, 62).

Έπος ή μυθιστόρημα;

Δεν αρκούν οι εικόνες του ερωτικού ζευγαριού που ζεί ευχάριστα κάτω από τα σκειρά δέντρα και στις όχθες του Ευφράτη, για να θεωρηθεί το έργο ένα ερωτικό μυθιστόρημα, γράφει ο Αλεξίου στην επιμέλειά του (Αλεξίου 1995, 87)

Παρόλα τα κοινά ήδη αναφερόμενα στοιχεία με το μυθιστόρημα, το έργο αυτό περιέχει περισσότερα κοινά στοιχεία με το έπος. Το κύριο θέμα θέλει να είναι ο ηρωϊσμός του Διγενή, οι μάχες, οι εισβολείς στα αραβικά εδάφη, οι σχέσεις του ήρωα με τις γυναίκες και όλη η ηρωική του ζωή.

Ταιριάζει να αναφέρουμε το εξής στίχο απ' το έργο:

Ο Διγενής επνέει φόβο, τον φοβούνται πάντοτε έθνη της οικουμένης, έχει υποτάξει αμιράδες και Αραβίτες, τους ληστές και όλην την Συρίαν, με τους στρατιώτες του εφήλαττε την Ρωμανίαν από τα βάρβαρα έθνη.

Το κύριο στο έργο δεν είναι η αγάπη και το ζευγάρι, όπως τα έχουμε στα αρχαία μυθιστορήματα, αλλά ο κίνδυνος και η ηρωική απόκρουσή του. Όλα εξαρτάται από την παλληκαριά του ήρωα και τις ικανότητές του. Και το κύριο που απομακρύνει τον Διγενή από το αρχαίο μυθιστόρημα είναι, ότι μας λείπει ένα ευτυχημένο τέλος, αντίθετα στη θέση του έχουμε ένα πρόωρο ηρωικό θάνατο του Διγενή που δεν γερνά και κανείς δεν ήταν σε θέση να τον σκοτώσει (Αλεξίου 1995, 87) .

Η επιρροή των ελληνιστικών μυθιστοριών είναι όμως σε αυτό το έργο αδιαμφισβήτητη. Αυτό φαίνεται ήδη στον εκτενή πρόλογο που προηγείται της διήγησης των νεαρικών κατορθωμάτων του Διγενή. Και είναι ακριβώς η περιγραφή του ανακτόρου του Διγενή στο τέλος του έργου, που μας αποδεικνύει την επιρροή από τα μυθιστορήματα της ελληνιστικής εποχής. Έτσι μπορούμε να πούμε ότι ο Διγενής βρίσκεται κάπου ανάμεσα στο έπος και το μυθιστόρημα ή ότι επιρεάστηκε και από τα δύο λογοτεχνικά είδη.

Ας γυρίσουμε στο έργο *Μυθιστορία του Αλέξανδρου*, απ' το οποίο επιρεάστηκε πολύ ο ποιητής του Διγενή. Αδιαμφισβήτητη είναι και η ταύτηση ή ένα είδος ενσάρκωσης του Διγενή με ίδιο τον Μεγαλέξανδρο. Αυτό δεν φαίνεται μόνο στον ηρωϊσμό του Διγενή αλλά και στο θάνατό του. Ο Διγενής πεθαίνει νεαρός από άγνωστη αρρώστια, καλεί τους συντρόφους του και τους θυμίζει όλα του τα ανδραγαθήματα. Ακριβώς σαν τον Μεγαλέξανδρο ο οποίος πέθανε στην Βαβυλώνα κατά την επιτυχημένη του εκστρατεία. Στην παραλλαγή Κρυπτοφέρης αναφέρεται πως η θανατηφόρα ασθένεια προήλθε από ένα λουτρό. Βεατον96, 73. Την ίδια αιτία θανάτου του Μεγαλέξανδρου, ότι πέθανε λόγω λουτρού του στον ποταμό στην Ταρσό αναφέρει και ο Αρριανός και ο Ψευδο- Καλλισθένης. Αυτό σημαίνει ότι ο ποιητής του Διγενή δεν επιρεάστηκε μόνο από τον Μεγαλέξανδρο της *Μυθιστορίας του Αλέξανδρου*, αλλά και από τους άλλους συγγραφείς με στόχο να ταυτίσει τον Διγενή με τον αρχαίο βασιλιά της Μακεδονίας (Beaton 1996, 73).

Σύμφωνα με τον Beaton ένα χαρακτηριστικό στοιχείο ελληνιστικού μυθιστορήματος είναι και η μάχη των ηρώων για την αγάπη. Οι μάχες που γίνονται με στόχο την αγάπη φαίνονται μερικές φορές πιο σημαντικές από τις μάχες με τους εχθρούς, αν και όπως είπαμε προηγουμένως, η αφήγηση των πράξεων του ανίκητου ήρωα είναι στο έργο σημαντικότερες και σε αυτές βασίζεται ολόκληρη η αφήγηση. Η αγάπη όμως παίζει πολύ σημαντικό ρόλο σε αυτό το έργο. Αυτό φαίνεται όσο στην περιγραφή της αγάπης του Σαρακηνού πατέρα του Διγενή προς την Ρωμαία μητέρα του, τόσο και στην περιγραφή της αγάπης ίδιου του Διγενή προς την σύζυγό του. Παρόλα αυτά, εκείνο που μας απομακρύνει από το μυθιστόρημα είναι το ρόλο που

παίζουν οι γυναίκες στον Διγενή. Στο έργο καθόλου δεν αναφέρονται τα ονόματα των γυναικών και μπορούμε να σημειώσουμε, ότι η γυναίκα του Διγενή δεν έχει τόσο σημαντική θέση, όσο είχαν οι γυναικείοι χαρακτήρες στα ελληνιστικά μυθιστορήματα. Η θέση της γυναίκας στον Διγενή ταυτίζεται με την θέση της στην μεσαιωνική (είτε δυτική, είτε ανατολική) κοινωνία. Έτσι δεν ξέρουμε ούτε το όνομα της σύζυγου του Διγενή, ούτε και της μητέρας του ενώ γνωρίζουμε τα ανδρικά ονόματα (π.χ. τον εμίρα πατέρα του Διγενή, τον Μουσούφ). Το μοναδικό γυναικείο όνομα του έργου που μας είναι γνωστό είναι της αμαζόνας Μαξιμώ, όμως εδώ δεν πρόκειται για μία περιγραφή γυναικείου χαρακτήρα, πιο περισσότερα πρόκειται για την περιγραφή ενός αρνητικού μυθολογικού πλάσματος (θηρίου), την αμαζόνα (Beaton 1984, XI-6).

Οι αναφερόμενες μάχες και περιπέτειες για την αγάπη είναι σύμφωνα με τον Beaton ένα άλλο κοινό στοιχείο με τα ευρωπαϊκά ιππικά μεσαιωνικά έπη και ο ίδιος ο ερευνητής μιλάει για μία πιθανή αναγέννηση ή ξαναεμφάνιση των μυθιστοριακών στοιχείων όσο στην Δύση, τόσο και στο Βυζάντιο και συνεχίζει ότι ο Διγενής θα μπορούσε να επιρεάσει και τα γνωστά βυζαντινά μυθιστορήματα της ύστερης βυζαντινής εποχής (Beaton 1984 XI-7). Όσο θα μπορούσε να τα επιρεάσει είναι όμως άγνωστο.

Περίληψη

Στην ερώτηση αν πρόκειται για το μυθιστόρημα ή το έπος, όπως ήδη έχουμε αναφέρει δεν γίνεται να απαντήσουμε εύκολα. Το ό,τι μπορούμε να πούμε είναι πως στην περίπτωση του Διγενή Ακρίτα δεν πρόκειται για ίδιο λογοτεχνικό έργο όπως είναι τα ελληνιστικά ή τα ρωμαϊκά μυθιστορήματα. Παρ'όλα αυτά υπάρχουν πολλά κοινά στοιχεία με αυτά. Όπως έχουμε αναφέρει, στο Διγενή υπάρχουν διάφοροι χαρακτήρες, οι οποίοι ταυτίζονται με τα πραγματικά ιστορικά πρόσωπα της αρχαιότητας. Αυτό ισχύει και όσον αφορά τα μυθολογικά πλάσματα. Έχουμε αναφέρει την ύπαρξη του χαρακτήρα της αμαζόνας Μαξιμώ στην μικρασιατική παράδοση ήδη στον 2^ο αιώνα. Οι αναφορές στα πραγματικά πρόσωπα μίας μακρυνής περιόδου μας πλησιάζει τον Διγενή κοντά στα αρχαία μυθιστορήματα. Το ίδιο μπορούμε να πούμε και για τις ερωτικές αναφορές που υπάρχουν στο έργο μας. Οι μάχες για την αγάπη, οι περιπέτειες και οι κόποι του ήρωα για να πλησιάσει κοντά στην αγάπη του είναι ένα άλλο κοινό στοιχείο, όμως ακριβώς αυτό θα βρούμε και στα ευρωπαϊκά ιππικά έπη. Η βασική διαφορά από τα μυθιστορήματα όμως είναι, ότι η αφήγηση για το ερωτευμένο ζευγάρι δεν είναι (ή σχεδόν δεν υπάρχει) το κύριο θέμα του έργου. Το κύριο θέμα είναι η αφήγηση των ηρωικών πράξεων του Διγενή. Το έργο διαφέρει σημαντικά από τα μυθιστορήματα και με την έλειψη ενός επιτυχισμένου τέλους.

Όσον αφορά τα μεσαιωνικά ιππικά έπη, έχουμε αναφέρει ότι ο Διγενής μοιάζει πολύ με αυτά, όσο στην δομή της διήγησης, τόσο στις πράξεις του ήρωα. Έτσι ο Διγενής σαν τον Ρολάνδο μάχεται προς τιμήν της αυτοκρατορίας, εισέβαλε στα αραβικά εδάφη σαν τον Ρολάνδο στην αραβική Ισπανία και πρέπει να ξεπεράσει πολλά

εμπόδια. Η διαφορά από τα ευρωπαϊκά ιππικά έπη είναι ότι ο Διγενής βρίσκεται στο Βυζάντιο, δεν ανήκει σε μία φεουδαρχική κοινωνία και δεν εξαρτάται τόσο από τον αυτοκράτορα, όσο εξαρτάται από την Ρωμαϊκή αυτοκρατορία.

Ως κατακλείδα μπορούμε να σημειώσουμε, ότι η αφήγηση για τον Διγενή βρίσκεται κάπου ανάμεσα της μυθιστορίας και του έπους, όπου το τοποθετεί και ο Beaton άρα δεν ανήκει ούτε σε ένα απ'τα δύο λογοτεχνικά είδη. Το έργο παρουσιάζει επιρροές από πολλά λογοτεχνικά είδη ή από τις τοπικές παραδόσεις και ο Διγενής είναι ένας ήρωας τον οποίο μπορούμε να ταυτίσουμε όσο με τον Μεγαλέξανδρο, τόσο και με έναν άγιο του μεσαίωνα.

Βιβλιογραφία

Αλεξίου, Σ. *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης και τα άσματα του Αρμούρη και του υιου του Ανδρονίκου*. Αθήνα, 1995.

Beaton, R. *Η ερωτική μυθιστορία του ελληνικού μεσαίωνα*. Αθήνα, 1996.

Beaton, R. *From Byzantium to Modern Greece. Medieval Texts and their Modern Reception*. Aldershot, 2008.